

BROEKER BIJDRAGEN

UITGAVE VAN
DE VERENIGING "OUD BROEK IN WATERLAND"

BROEKER BIJDRAGEN

UITGAVE VAN DE VERENIGING "OUD BROEK IN WATERLAND"

Nummer 35, juli 1994
Verschijnt onregelmatig
Wordt de leden gratis toegezonden
Redactie: De Draai 24
1151 CE Broek in Waterland

Gehele of gedeeltelijke overname
van de inhoud slechts met toe-
stemming en bronvermelding.
Copyright 1994
Vereniging Oud Broek in Waterland

BROEKERS BUITENGAATS

Een 18de-eeuwse bron voor de expansie overzee.

Dat de Broekers al sedert de 16e eeuw over de wereldzeeën voeren en zo grote rijkdommen vergaarden, is een historisch feit, dat in brede kring bekend is. Vroegere historieschrijvers hebben het er al over. Hendrik Soeteboom spreekt in zijn *Soet-stemmende Zwaane van Waterland* van 'veele Schippers en veele Handelaars, die heel sterck op Oosten varen, bevrachten en handelen, niet achterlatende het Westen, de Straat, de Levant, met groote Schepen te besoecken' (uitg. Amsterdam 1702, p. 19-20).

Ook de verschillende auteurs die nadien over de geschiedenis van Broek hebben geschreven, verzuimden niet te wijzen op de zeevaart als oorspronkelijke bron van Broeker rijkdom. Maar een enigszins uitgebreider en diepgaander overzicht van dit niet onbelangrijk stuk geschiedenis van Broek - of zelfs geheel Waterland - moet nog geschreven worden.

Voor een goed gefundeerd onderzoek op dit terrein is men aangewezen op zeer verspreide bronnen, waaronder ook materiaal dat berust in buitenlandse archieven. Dat kan wel eens een ernstige belemmering vormen om het werk aan te pakken. Des te dankbaarder moet men zijn als zich een bron aandient, die dicht bij de hand is en waaruit zich zonder veel moeite een reeks gegevens laat aflezen, die een goede ondersteuning kunnen leveren van het breder overzicht dat de toekomst nog voor ons in petto heeft.

Die bron is een in perkament gebonden manuscript, waarvan de inhoud uit twee delen bestaat. Het begint met een register van geboren en overleden in Broek in de jaren 1680-1737 en vervolgt met een register van huwelijken 1700-1784.

Helemaal compleet is het niet: in het eerste gedeelte ontbreken de jaren 1728 en 1729. Wie dit handschrift heeft samengesteld staat er niet met zoveel woorden in, maar dat is wel af te leiden uit een drietal inschrijvingen:

De eerste op 19 oktober 1720, die het overlijden meldt van 'onze lieven en dierbare soon Claes Hillebrantsz Verlaan', de tweede op 22 maart 1726: gestorven 'Sijmon Jansz Verlaan, onze zwager' en tenslotte, op 30 maart 1726: 'Eefie Jans Doele, mijns vrouws suster'. Ze wijzen alle als auteur aan: Hilbrant Verlaan (1664-1728). Na diens dood is het door een ander voortgezet. In het register van gehuwden herkennen wij het gedeelte van 1700 t/m 1774 als het handschrift van Cornelis Schoon (1719-1778). Zijn zuster was met Hilbrant Verlaan's gelijknamige kleinzoon getrouwd en mogelijk heeft hij op die manier het boekje in zijn bezit gekregen. Het manuscript zelf berust buiten ons dorp (Collectie Stichting Archief Honig(h)), maar een fotokopie is aanwezig in het Streekarchief te Purmerend. Door grote welwillendheid van de eigenaars kon ik het origineel raadplegen. Het is vooral zo belangrijk, omdat het veel persoonlijke details vermeldt, die in de veel nuchterder doop-, trouw- en begraafboeken meestal ontbreken.

Dat is dan ook precies de reden waarom het voor ons doel zo bruikbaar is. Er wordt heel vaak de doodsoorzaak en ook de plaats van overlijden opgegeven. Bij het doorlezen van het hele manuscript blijkt nu dat een relatief groot aantal Broekers buitenlands overleden is, hetzij aan boord van een schip, hetzij tijdens een reis over land, hetzij in een ver afgelegen stad in den vreemde. Met elkaar vormen ze niet alleen nog eens het bewijs van de uitgestrektheid van de reizen die de Broekers maakten en de wijidheid van hun handelsgebied, maar ze onthullen ook de mens achter de toch altijd wat abstracte cijfers en percentages waarmee de demografie werkt. Er zijn een paar geografisch samenhangende groepen te maken: het Oostzeegebied, Groenland en de Poolzeeën, Oost- en West-Indië. Daarnaast is er dan een categorie 'diversen' c.q. 'onbekend'. Aldus gerubriceerd volgen hieronder nu de bedoelde overlijdensinschrijvingen.

OOSTZEE-GEBIED

22 mei 1693	- Nanning Jansz Cock tot Dantsik overleden
2 oktober 1693	- Pieter Muesz Mars tot Coningsbergen overleden
3 oktober 1693	- Albert Dirksz Purmer tot Coningsbergen overleden
29 september 1698	- Dirck Claasz Decker tot Dantsich overleden
5 maart 1707	- Jacob Sijmontz Vink met siek lichaam reijst van Dantz.
12 januari 1717	- Tijding dat Jan Hillebrantsz Bras op Muskovische reijs met schipper Pieter Kleen is gebleven
22 mei 1717	- Hendrik Franz Cat tot Dansik overleden
27 december 1719	- Sijmon Schoon tot Coningsberge overleden en door de Hollantse naatsie begraven

- 1 november 1720 - Schrijving van Kat en Hoffman, dat onse lieven en dierbaren soon Claas Hillebrantsz Verlaan den 19 oktober tot Coningsbergen (na dat den 15 dito nog van hem selfs schrijving hadde), smiddags tusschen 11 en 12 uur op gemakkelijken wijs in den Heere ontslapen is en is woensdag den 23 dito begraven bij P. Muesz Mars
- 1 mei 1737 - Teunis Pietersz van Keeren, zijnde op 't galjoot de Juffr. Anna gevoort door Reijndert Gysbertsz gedestineert van Petersburg na Amsterdam, van welk voorn. schip 't sedert het de Sond was gepasseert nog taal nog teken is vernomen, en dus met man en Muijs vergaan

GROENLAND

- 3 juli 1704 - Claas Claasz d'Boer of Pop in Groenlant overleden en tuijs gebragt en hier begraven
- 27 juni 1717 - Tijding gekomen dat Jan Cornelisz Bras in de weeromkomst van Groenland 17 mei is overleden en den 21 agosto tuijs gekomen, 22 dito begraven

OOST- EN WEST-INDIË

- 21 juli 1713 - Tijding gekome op oostindische reijs Claes de Gast
Tijding gekome op surnaemse reijs Jacob Bleij
- 14 maart 1718 - Jacobus Pooman op de heengaande reijs na oostindië na de tijding overleden
- 20 juli 1718 - Tijding met de aankomende oostindische scheepen dat Sijmon Tulp overleden is ook van Pieter de Gast, of anders na sijn opgeving Pieter van Oosten
- 27 juli 1720 - Met de oostindische scheepen berigt bekomen dat Jacob Mars (de soon van wijle Sijmon Mars) doot is
- 1 (?) oktober 1720 - Met de scheepen uijt oostindië tijding gebragt dat Teunis Cornelisz soon van Cornelis Sijmonsz, doot is
- 2 maart 1733 - Tijding bekomen dat Pieter Sonneveldt op de Surinaamse terug reys overleden was

ANDERE C.Q. ONBEKENDE PLAATSEN

- 2 januari 1693 - Claas Claasz Poter, vader Cs Verlaan, op d'reys gest.
- 21 december 1696 - Bolijnis Uldericksz buijten slants overleden
- 30 september 1712 - Tijding bekomen dat Sijmon Mars, die voor schrijver uijt was den 16 sept. opt schip is overleden, en in zee na de grond gezonden

- 9 december 1715 - Albert Albertsz Pols 2 mijl aen dees kant Bentim (Bentheim) met coeswagen omgevallen en half uur na de val overleden en den 16 dito tuijs begraven
- 21 october 1734 - Tijding Bekoomen dat Huijbert Pietz. Spek die met een Hollants galjoot was uytgevaaren door een Rus schip was genoomen, en dat hij op 't laatstgemelde schip van Honger en meer andere ongemakken overleeden was.

Om nu van elk dezer personen na te gaan waar ze woonden en wat hun familieomstandigheden waren, zou hier wel wat ver voeren. Maar onmogelijk is het zeker niet. Van de als eerste vermelde Nanning Jansz Cock weten we dat hij gewoond moet hebben aan het Roomeinde, dat zijn vader een bekwaam landmeter was en dat hij al heel vroeg zijn moeder heeft moeten missen. Van Jacob Sijmonsz Vin(c)k kan vermeld worden, dat hij uit een zeemansfamilie stamde en als weduwe Beysje Baltus Ros achterliet, met wie hij net een jaar getrouwd was. Zij hertrouwde in 1713 met Dirk de Geus en woonde met hem in het huis Laan 16. Zo zou dat ook van anderen te doen zijn.

Uiteraard leveren ook andere bronnen concreet materiaal over het lot van hen, die buitengaats naar fortuin op zoek gingen. In 1635 stichtte de Vroederschap van Broek een assurantie-fonds, dat bekend zou worden als 'De Zeevarende(n) beurs'. Het diende om bij gevangename het gevraagde losgeld te kunnen betalen of aan de achtergebleven kostgeld uit te keren. Zo werd in 1655 aan Trijntje Jans, de huisvrouw van schipper Mues Verlaan, vijftig gulden uitgekeerd, omdat haar man zes weken in Turkse slavernij had doorgebracht. In 1666 - tijdens de tweede Engelse oorlog - raakte schipper Mues Hillebrants (misschien dezelfde?) in Engelse gevangenschap. In 1668 verging 'De Broeker Kerk' op de terugreis uit Riga, waarbij Pieter Kooker en zeven anderen de dood vonden.

Het zijn maar enkele voorbeelden uit een lange lijst die uit het archief van 'De Zeevarende Beurs' (nu in het Streekarchief te Purmerend) zou zijn samen te stellen. Blijkbaar was echter zo'n 'onderlinge' assurantiebeurs toch niet voldoende en werd er op last van de Staten van Holland nog eens extra gecollecteerd. Zo lezen we, dat in september 1681 in Broek 'voor de gevangenen of Slaaven te Algiers' bij zo'n collecte ruim 71 gulden werd opgehaald, een bedrag dat aan de Ontvanger te Monnickendam moest worden overgedragen. De passage die daarna volgt laat zien dat het soms plaatselijke ruzietjes waren die het lot bepaalden van de ongelukkige medeburgers die ver van hun dorp in slavernij zuchtten: 'Zuyderwoude voor hun slaaven te Algiers, geweygerd in ons dorp Broek te collecteren, om de questie over de Buijten Weerder Gouw'.

Ook uit de lidmatenlijsten, die de opeenvolgende predikanten hier van hun gemeente aanlegden, blijkt menigmaal de uitlandigheid van de Broeker mannen. De zoon van vroedschapssecretaris Jacob Matthijs Hoekboot overleed in 1660 te Kopenhagen, Capiteyn Heyn Claasz Kat in 1665 in Engeland.

In hetzelfde jaar is Jan Aertsz 'ontslapen buijtenlants' en Hillebrant Fransz Romeijn 'in Schagerrack gebleven'. Achter de naam van Jan Otten, in 1692 als lidmaat aangenomen, schrijft ds. Heycop later: 'obiit buijten slants'.

Er is berekend dat omstreeks 1650 de helft van de mannelijke beroepsbevolking in Broek zeevarend was. In de achttiende eeuw is dat percentage heel sterk gedaald, maar met bijvoorbeeld de Oostzeelanden is er toch nog steeds verkeer: achter de naam van Pieter Janbroers schrijft ds. Blom: 'Jan 1743 van Riga, juni 1743 weer naar Riga'. Van Cornelis Schoon is bekend, dat hij als jongeling een reisje naar Dantzig maakte, gedeeltelijk voor zijn plezier ongetwijfeld, maar ook om, zoals hij later zelf schrijft, in de handel bedreven te worden, voor de tijd dat men deze thuis zelf ter hand neemt. Dat was een oud gebruik geweest en men placht de personen die deze taak vervulden met de vreemde term 'leggers' aan te duiden. Maar in Schoon's tijd maakte men liever gebruik van agentschappen of 'komptoiren', die zich in havensteden als Dantzig, Koningsbergen en Riga gevestigd hadden. Ofschoon men hier gewoon was om onder elkaar te trouwen, kon het wel eens gebeuren dat er in den vreemde contacten ontstonden die tot een huwelijk leidden. Een kleermaker uit Rostock trouwde in 1648 in Broek met de Broekse jongedochter Hillegont Brantes. Het was Herman Balthasarsz Rosmeyer, in het dorp kortweg Harmen Ros genoemd; hij zou de stamvader worden van het vooraanstaande Broeker geslacht Bakker.

Belangrijk als de Oostzeehandel voor Broek was, het was niettemin maar één van de richtingen, waarheen zijn schippers de steven wendden. De geografische spreiding, die ons uit het handschrift Verlaan al enigszins duidelijk wordt, kan nog aangevuld worden met wat de Ordonnanties van de Zeevarende Beurs in de jaren 1642 en 1650 vermelden: Vlaanderen, Frankrijk, Engeland, Schotland, Hamburg en Bremen, Denemarken en Noorwegen, Portugal, Biscaye, Gallicië, Barbarije, de Indiën, Brazilië. Voor Scandinavië en de Oostzeelanden moesten de schepen de Sont passeren en daar werd tol geheven. De Sonttolregisters leveren dan ook belangrijke gegevens over de scheepvaart uit onze streken, óók over de schippers uit Broek, maar men moet er wel op bedacht zijn, dat zich bij de interpretatie daarvan problemen gaan voordoen. De schipper hoefde namelijk niet uit dezelfde plaats te komen als de reder - eigenaar van het schip - of de bemanning.

In 1588 keren twee Broeker zeelieden uit Portugal terug, met waardevolle inlichtingen over het uitvaren van de Spaanse Armada tegen Engeland, een onderneming die zoals men weet een totale mislukking zou worden. Het waren 'Jan Heyndricksz ende Jacob ..., beyde van Brouck in Waterland'. Zij 'seggen, de vlote van Lisbona gevaeren te syn den XXXen July met hondert dertich Schepen, so mit pinassen ende cleyne schepen', en vertellen de autoriteiten in Den Haag een uitvoerig verhaal over het verder verloop van de tocht.

Uit Spanje zelf komt in 1639 het bericht van de dood van Sijmon Claasz Verlaan, die in 1636 van Texel uitgevaren was en bij Cartagena omgekomen, waarna hij in de vlakte bij die stad begraven was.

Zulke incidentele gegevens duiken verspreid ook wel op met betrekking tot andere handelsgebieden. Voor Oost-Indië kunnen de overlijdensberichten in het handschrift-Verlaan bv. nog aangevuld worden met de dood van Nanning Muusz Mars, zoon van Muus (1624-1681) en Neeltje Nannings (1631-1700). Hóél sprekend is in dit verband ook wel het getuigenis dat gegeven wordt van de Broeker reder Mues Jansz Rijser (gest. 1637) of zijn zoon Jan Muesz Rijser, gestorven 1678, in de slotregels van het opschrift op hun zerk in de Broeker kerk:

Een baak was hij van deucht
En nedricheyts compas,
Het Oosten liet hem in
Haer schoot de rijckdom vinden.

Van die 'rijckdom' profiteert Broek nog steeds; de in Indië verworven schatten immers stelden Jan Muesz in staat aan de kerk een koperen zes-armige kroon te schenken. Deze hangt na 340 jaar nog altijd op zijn plaats tegenover de kansel en draagt het opschrift:

Den tempel te doorlichten schoon
Geeft Jan Muesen Rijser desen croon
Schenk hem o Heer het eeuwich licht
Hier en hiernae Uw reyn gesicht

1654 : 10 Mert

Aan die internationale handelscontacten kwam in de loop van de achttiende eeuw rigoureuus een einde. Veelzeggend zijn de antwoorden die het gemeentebestuur in 1808 gaf op schriftelijke vragen van de Drost in Haarlem.

Vraag: 'Welke zijn de Buitenlandse Handelsbetrekkingen der (= met) plaatsen in Europa, Asia, Africa, en America, en in 't bijzonder met de Hollandschen Coloniën?' Antwoord: 'De voornaamste Bronnen van bestaan welke sedert de laatste dertigh Jaaren alhier zijn afgenomen en geheel door stervgevallen te niet gelopen, zijn de Handelsbetrekkingen buitenslands'.

En op de vraag naar schepen in de Groote- of andere Visscherijen, is het antwoord: 'Alleen een fluitschip ter Walvisvangst op Groenland uitgerust, dewelke van daar ledig in Dronthem in Noorwegen, door tusschenkomst der Oorlog, is binnengelopen en reeds aldaar 5 Jaaren heeft gelegen'.

In een beroepenlijst uit 1812 komt geen enkele schipper, zeeman of reder meer voor.

J.W. Niemeijer

Enkele andere bronnen:

- De Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, deel VIII, 1e stuk, Amsterdam 1750 (vooral p. 549).
- Kronyk Historisch Genootschap, Utrecht, 7, 1851, p. 439 (over het verslag betreffende de Armada).
- G. van Seggelaar, Blikken in het verleden van Waterland, Amsterdam (1900), o.a. hoofdstuk XXII, De 'Zeevarende Beurs' te Broek.
- W. van Engelenburg, Geschiedenis van Broek in Waterland van de 16e tot het begin van de 19e eeuw, Haarlem 1907, vooral hoofdstuk IV (pp. 50-63), maar ook p. 133.
- Joh. Schreiner, Nederland og Norge 1625-1650, Oslo 1933, pp. 152-153 (Mars, Rijser, enz).
- A.M. van der Woude, Het Noorderkwartier. 3 dln., Wageningen 1972. Speciaal: dl. II p. 363 e.v., belangrijk hoofdstuk over o.a. de zeescheepvaart en de Sonttolregisters, met de in de noten vermelde literatuur (dl. III pp. 712 e.v.).
- A.P. Bruigom, Waterland, getekend door Cornelis Schoon (1719-1778), Alphen a.d. Rijn 1979, pp. 11-12.
- Nederland's Patriciaat, 65, 1980-1981, pp. 9-10 (over de familie Bakker; wat daar over het wapen gezegd wordt is historisch onjuist).
- A.P. Bruigom, De Erven. Huizen, eigenaars en bewoners. Broeker Bijdragen nr. 26, dec. 1984, p. 191.
- Tonko Yfkes, Vlielanders, Friezen en andere Nederlanders te Dantsig. Jaarb. Centraal Bureau voor Genealogie, 45, 1991, p. 163 e.v. (p. 180: Willem Cornelisz, zeevarende uit Broek in W., A° 1630).
- A.P. Bruigom, Het Roomeinde in de 17de en 18de eeuw, Broeker Bijdragen nr. 32, maart 1992, p. 15.

-
- Notulen gemeentebestuur d.d. 19 juli 1808, arch. Broek i.W. 1/8/2 en beroepenlijst 1812, arch. Broek i.W. 11/6/7, Streekarchief Purmerend.
 - Lidmatenregisters, Kerk.arch. Broek i.W. 1/1/1, Streekarchief Purmerend.
 - 19e-eeuws manuscript met miscellanea, o.a. betreffende Broek i.W., Verz. J.W. Niemeijer (over slaven in Algiers).
-

De opschriften op de zerk en de kaarsenkroon van Rijser zijn ter plaatse overgenomen; ze zijn in de verschillende werken over Broek telkens anders, maar vrijwel steeds onjuist geciteerd. Het is moeilijk uit te maken of het mooie gedicht op de zerk der Rijzers betrekking heeft op de vader (gest. 1637) of de zoon (gest. 1678). De auteur van 'Een Waterlandsche familie', in *De Nederlandse Leeuw* 1955, stelt op p. 275 zonder verdere toelichting, dat de zoon bedoeld is, maar dat is m.i. nog niet zo zeker.

Rectificatie

In Broeker Bijdrage nummer 34, "Straatnamen en hun betekenis", staat vermeld dat de Middenweg in de Broekermeer oorspronkelijk gesitueerd was waar nu de provinciale weg ligt. Dit is onjuist.

De Middenweg heeft altijd gelegen waar hij nu ligt. Oorspronkelijk was het echter niet meer dan een karrespoor dat uitsluitend gebruikt werd door boeren om naar hun land te gaan. Het doorgaande verkeer maakte in die tijd gebruik van de Broekermeerdijk.

Later is naast de Middenweg de trambaan aangelegd. Er bleef hierna voldoende ruimte over voor de boeren om met een wagen bij hun land te komen.